

Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi
İlâhiyat Fakültesi Dergisi
The University of Kahramanmaraş Sütçü İmam
Review of The Faculty of Theology
ISSN-1304-4524 e-ISSN-2651-2637

İslâm Düşüncesinde Ontolojik Yabancılaşma
Ontological Alienation in Islamic Thought

Yazar / Author

İbrahim ÇETİNTAŞ

Doç. Dr., KSÜ İlahiyat Fakültesi Felsefe ve Din Bilimleri
Kahramanmaraş / TÜRKİYE
cetintas68@hotmail.com
<https://orcid.org/0000-0002-3669-7511>

Makale Türü/ Article Types: Araştırma Makalesi /Research Article

Makale Geliş Tarihi / Date of Receipt: 21/04/2020

Makale Kabul Tarihi / Date of Acceptance: 17/06/2020

Makale Yayın Tarihi: 30/06/2020

Yayın Sezonu/Pub Date Season: Haziran / June

Yıl/Year: 18 **Sayı/Issue:** 35 **Sayfa /Page:** 29-45

Atıf/Citation: Çetintaş, İbrahim. "İslâm Düşüncesinde Ontolojik Yabancılaşma". *KSÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi* 35 (Haziran 2020), 29-45. <https://doi.org/10.35209/ksuifd.724615>

• *Bu makale iThenticate programında taranmış ve intihal içermediği tespit edilmiştir.*

İslâm Düşüncesinde Ontolojik Yabancılaşma

Öz

Yabancılaşma olgusu içsel bir değişim veya dönüşümü ifade etmektedir. Bu ise insanın, özü veya özüne dair var oluşsal bir gerekliliği bir başka insan, şey veya niteliğe aktardıktan sonra, ona boyun eğip, teslim olmasıyla gerçeğe dönüşmektedir. Böylece yabancılaşmayla birlikte insan, ruhsal veya zihinsel olarak sahip olduğu doğal durum veya halden ayrılarak, yabancı olduğu bir başka alanın kontrolüne girerek, onun tarafından yönetilir hale gelmektedir. Yabancılaşma olgusunun merkezinde yer alan insanın ise, ontolojik ve aksiyolojik olmak üzere iki temel boyut üzerinden yabancılaşmaya maruz kaldığı müşahede edilmektedir. İşte biz bu çalışmamızda bu boyutlardan ilki olan ontolojik yabancılaşma ve onun İslâm düşünce geleneğindeki izdüşümlerini ele aldık.

Anahtar Kelimeler: İslam Felsefesi, yabancılaşma, insan, İslam düşüncesi, ontolojik yabancılaşma, aksiyolojik yabancılaşma

Ontological Alienation in Islamic Thought

Abstract

The phenomenon of alienation refers to an internal change or transformation. Such a phenomenon effectively manifests itself in the submission and surrender of human after transferring his essence or his existential necessity to another person, thing or quality. Thus, with alienation, the human is spiritually or mentally separated from the natural state or situation and by coming under the control of another area in which he is an alien, he becomes to be manageable by this area. It is observed that the human being at the center of the alienation phenomenon can be subjected to alienation through two basic dimensions: ontological and axiological. In this study, we deal with the first of these dimensions, the ontological one and its projections in Islamic tradition.

Keywords: Islamic Philosophy, alienation, human, Islamic thought, ontological alienation, axiological alienation.

Giriş

Yabancılaşma kavramı; İngilizce "alienation", Fransızca "aliénation", Almanca ise "entfremdung" kelimeleriyle ifade edilmektedir. Bu kavramının Latince karşılığı "alienatio" olup, bu ise; "Bir şeyi başkasının yapmak, alıp götürmek, çıkarmak" anlamındaki "alienare" kelimesinden gelmektedir. Alienare ise; "Başkasına ait veya başkasıyla ilgili olmak" anlamına gelen "alienus" kelimesinden, bu da; "Sıfat olarak başka, isim olarak ise başkası" demek olan "alius" kökünden türetilmiştir.¹ Bu nitelermelere baktığımız zaman yabancılaşma kavramının, bir şey veya insanın kendisi değil de başkası için, başkasıyla ilgili veya başkasına yönelik bir davranış, tutum veya eğilimi ifade ettiği anlaşılmaktadır.

Tarihsel süreç içerisinde yabancılaşmayla ilgili yapılan tanımlamalarda, bu anlamsal temelin umumi bir çerçeve oluşturduğu görülmektedir. Buna göre tarihsel yansımalarını da dikkate alarak yabancılaşma kavramını; bilinen, tanıdık, aşina olduğumuz doğal bir durum veya alandan bilinmeyen, tanınmayan başka bir durum veya alana geçiş ya da gidiş olarak ifade edebiliriz. Burada ruhsal veya zihinsel olarak insan, bir mahiyet veya hal değişimine maruz kalmaktadır. Tabiatıyla, böyle bir değişim veya dönüşüm, insan üzerinde menfi bir tesir uyandırmaktadır. Bu nedenle yabancılaşmış insan kendini, alışık olduğu dünyadan uzaklaşmış bir öteki olarak hissetmektedir. Çünkü burada, insanın inşa etmiş olduğu zaman ve mekan değişerek, eskiye dair aşinalığın yerini yabancılık, doğallığın yerini ise yapaylık almaktadır. Böylece zaman ve mekana dair ontolojik zemin kaymakta ve daha önce "merkez" olan yer "çevre"; "çevre" ise "merkez" haline gelmektedir.² Haliyle böyle bir durumda insan kendini, inşaî, kurucu bir özne veya fail olarak değil de, bir

¹ Richard Schacht, *Alienation* (New York: Doubleday & Company, 1970), 10; Richard Schmitt, *Alienation and Freedom* (Colorado: Westview Press, 2003), 1-2; Allen William Wood, "Alienation", *the shorter routledge encyclopedia of philosophy*, ed. Edward Craig (London: Taylor & Francis Group, 2005), 12.

² Burhanettin Tatar, "Yabancılaşma Sorununun Kısa Bir Öyküsü", *Diyanet Aylık Dergisi*, 148/4 (Nisan 2003), 22.

nesne, eşya veya şey gibi hissetmektedir.

Yabancılaşmayla ilgili yapılan buna benzer tanımlamalara farklı alan veya ilim dallarında da rastlanmaktadır. Bu anlamda örneğin günlük hayatta, daha önce yer alan arkadaş veya çevreden soğuyarak, onlarla ilişkiyi koparmak; psikiyatride, delilik veya çılgınlık gibi normal bir durumdan sapmak; çağdaş psikoloji veya sosyolojide bireyin, toplum, doğa, diğer insanlar veya kendinden uzaklaşarak, farklılaşma veya başkalaşması gibi durum veya değerlendirmelerin hepsi yabancılaşma kavramının ilmî veya bilimsel izdüşümleri olarak karşımıza çıkmaktadır.³

Felsefi düşüncede ise yabancılaşma bir boyutuyla; "reification" kelimesiyle özdeşleştirilerek, insanın ilişkilerinin ve eylemlerinin kendisinin kontrolü dışındaki şeylerin nitelikleri veya eylemlerine aktarılıp, bunlar tarafından yönetilir hale gelmesi/getirilmesi, bir diğer boyutuyla ise; "self-alienation" biçiminde nitelenerek, insanın kendi kendine yabancılaşması veya kendini, kendine yabancılaştırması şeklinde anlaşılmaktadır.⁴ Horowitz ise; "ayrı dünyadaki objeler", "diğer insanlar" ve "başka fikirler" gibi nitelemelerde bulunmaktadır.⁵

Bütün bu niteleme, tanım veya değerlendirmeler ışığından yabancılaşma olgusunun iki temel boyutunun olduğunu söyleyebiliriz. Bunlardan biri, herhangi bir insanın, kendisinin yanı sıra bir başka şey, olay, olgu veya insandan soğuyarak, uzaklaşması; bir diğeri ise, özünü aktarmış olduğu yeni durum veya gerçekliğin himayesine girerek, onun tarafından kontrol altına alınıp, sevk ve idare edilir hale gelmesidir. Bu nedenle yabancılaşmış insanın geride bıraktığı bütün unsurlar, bilinç için yabancı, uzak veya ilgisiz hale gelmekte, ilgi duyulan şeylere karşı kayıtsızlık, hissizlik, bıkkınlık ve

³ Gajo Petrović, "Alienation", *Encyclopedia of Philosophy*, ed. Donald M. Borchert vd. (USA: Macmillan Reference, 2006), 9/120.

⁴ Petrović, "Alienation", 9/120.

⁵ Josephine A. McQuail, "Alienation in Aldous Huxley's Brave New World", *Bloom's Literary Themes: Alienation*, ed. Blake Hobby (New York: Infobase Publishing, 2009), 33.

hatta tepkisellik oluşmaktadır.⁶ Çünkü yabancılaşma olgusu, bir bakıma insanın ana yurdundan başka coğrafya veya alanlara doğru bir iç göç veya hicreti olduğu için, onun iç dünyasında bir kırılma, ayrışma veya kopuşa neden olmaktadır. İnsan ruhunda meydana gelen bu bozulma hali, tabii olarak onun üzerinde bazı arızî sorunlara yol açabilmektedir. Melvin Seeman bu durumun neden olduğu psikolojik hissiyatı; "güçsüzlük"⁷, "anlamsızlık"⁸, "tecrit olma"⁹, "normsuzluk"¹⁰ ve "kendinden soğuma"¹¹ gibi kavram veya niteliklemelemlerle ifade etmektedir.

1. Yabancılaşmanın Tarihsel Kökenleri

Yabancılaşma olgusu; inanç, duygu, düşünce, ahlak, sanat, ekonomi veya kültür gibi insanın ilişkili olduğu bütün alanlarda müşahade edilmektedir. Tarihsel koşullara göre değişmekle birlikte insanın burada özellikle din ile olan münasebetini ayrı bir yere koymak icap etmektedir. Zira, yabancılaşmanın felsefî bir problem olarak ele alındığı ilk dönemlerden itibaren meselenin ana eksenini din veya Tanrı-insan ilişkisinin oluşturduğunu söyleyebiliriz. Bu anlamda örneğin Romalılarda, gizem ayinleri veya esrime anında insanın bedeninden ayrılışı¹²; Tevrat'ta yer alan, peygamberlerin "puta tapma" olarak niteledikleri hadise; Hristiyanlıktaki ilk günah ve kurtuluş süreci; İslâm dininde, insanın Allah'ı unutup, dünyaya dalması; Platon'un, tabiatın, idealar aleminin kusurlu bir izdüşümü, şeklindeki görüşü; yine benzer şekilde Hegel'in, tabiatın yanı sıra insanı, Geist/Mutlak Akıl'ın self-alienationa uğramış hali olarak gören anlayışı; Hegel'in aksine Feurbach'ın, Tanrı'yı, self-alienationa

⁶ Ahmet Cevizci, *Felsefe Terimleri Sözlüğü* (İstanbul: Paradigma Yayınları, 2000), 359.

⁷ Melvin Seeman, "On the meaning of alienation", *American Sociological Association* 24/6 (Aralık 1959), 784.

⁸ Seeman, "On the meaning of alienation", 786.

⁹ Seeman, "On the meaning of alienation", 788.

¹⁰ Seeman, "On the meaning of alienation", 787.

¹¹ Seeman, "On the meaning of alienation", 789.

¹² Daniel Bell, "The Scholar Cornered: Sociodicy: A Guide to Modern Usage" *The American Scholar* 35/4 (Sonbahar 1966), 699; Sibel Özbudun & Temel Demirer, "Yabancılaşma", *Yabancılaşma Ve...* (Ankara: Ütopya Yayınevi, 2008), 14-15.

uğramış insan olarak değerlendiren yaklaşımı gibi, tarihe yansıyan pek çok değerlendirme veya tanımlamayı dikkate aldığımız zaman insanın yabancılaşması konusunda din olgusunun oldukça merkezi bir noktayı tuttuğunu söyleyebiliriz.¹³

Ancak yukarıda da vurguladığımız gibi dinin yanı sıra, insanın yabancılaşmasına neden olan daha pek çok alandan söz edilebilir. Bu anlamda örneğin Marx, yabancılaşma olgusunu sadece dini alana münhasır kılmanın eksik olacağına dikkat çekerek, dinî yabancılaşmanın, yabancılaşma şekillerinden sadece bir boyutunu oluşturduğunu ifade etmektedir. Zira ona göre Feurbach; insan, kendi varlığının bir kısmını Tanrı olarak yabancılaştırmaktadır, derken haklı ancak dinin yanı sıra felsefe, sanat ve ahlak gibi diğer alan veya konularda da insan yabancılaşmaya maruz kalabilmektedir. Buna göre örneğin insan; mal, para, sermaye gibi ekonomik faaliyetlerin yanı sıra devlet, hukuk veya toplumsal kurumlar gibi diğer sosyal faaliyetlerin meydana getirdiği ürün veya yapılar üzerinden kendini yabancılaştırabilmektedir. Böylece insanın, kendi elleriyle, kendini yabancılaştırdığı şeylerin pek çok form veya örneği söz konusudur. Ve insan bunları, kendisinin adeta bir köle olarak bağımlı ve güçsüz bir ilişki içerisinde olduğu ayrı, bağımsız ve güçlü birer nesnelere dünyası haline getirmektedir. İşte bütün bunlar son tahlilde özce birdir ki o da, insanın kendi insanlığı, doğası veya insanî cevherinden yabancılaşmasının farklı şekil veya görünümüdür. Böylece kendine yabancılaşmış bir insan, tarihsel olarak insanî imkanları fark edebilen gerçek bir insan değildir. Oysa yabancılaşmamış insan, özgür ve fiilen yaratıcı bir insan olarak kendini tekemmül ettiren gerçek bir insandır.¹⁴

2. İslam Düşüncesinde Ontolojik Yabancılaşma

Bu ön değerlendirmeden sonra Kur'an'da, "nefha-i ilahî" olarak nitelenen insanî varlığın yabancılaşması meselesine gelecek olursak, konunun tarihsel boyutunda olduğu gibi burada da dinî,

¹³ Petrović, , "Alienation", 9/120-121.

¹⁴ Petrović, "Alienation", 9/120-121.

ahlakî, sanatsal, kültürel ve hatta Marx ile birlikte iyice gündeme oturan ekonomik olmak üzere yabancılaşma olgusunun pek çok şekil veya formundan söz edebiliriz. Ancak hangi türü olursa olsun bütün yabancılaşma şekillerini, bu problemin merkezinde yer alan insanın iki temel boyutu üzerinden değerlendirmemiz mümkündür ki bunlardan biri, onun varoluşsal mahiyet veya hüviyetiyle ilgili ontolojik; diğeri ise, eylemselliğiyle ilgili aksiyolojik boyutudur. Burada meselenin birinci boyutunda; insanın öz, zat veya hakikati, diğeri ise; buradan sadır olan iş, güç veya fiiller söz konusudur.

Yabancılaşma üzerine yapılan çalışmalarda insanın umumiyetle zat ve fiil ayırımı yapılmaksızın bir bütün olarak ele alındığı müşahede edilmektedir. Zira, hangi boyutuyla olursa olsun insan-özü neticede, özü veya zatı üzerinden yabancılaşmaktadır. Haliyle, bizim bu yaptığımız ayırma, bu yönüyle itiraz edilebilir. Ancak bu itiraza belli ölçüde hak vermekle birlikte, böyle bir ayırma haklı çıkarıcı güçlü gerekçeler olduğu da göz ardı edilemez. Çünkü, insanın bu iki boyutu arasında var oluşsal bir ilişki olmasına rağmen gerek yapısal yönüyle, gerekse işlevsel olarak, zat ve fiiller arasında ciddi farklılıklar söz konusudur. Dahası, İslâmî ilimlerin muhtelif alanlarında örneğin; "iman-amel", "zat-sıfat", "kuvve-fiil" veya "mahiyet-varlık" gibi, buna benzer ayırımlar zaten yapılmakta ve ilgili konulara, bir bütünlük içerisinde yaklaşmanın yanı sıra bunlar, ayrı ayrı olarak da ele alınabilmektedir. Zira, bu konular arasında var oluşsal ilişkiler olduğu gibi, aynı zamanda, her birinin ayrı ve müstakil olarak işleyen nitelik veya işlevsellikleri söz konusudur. Öyleyse diğer alanlarda olduğu gibi, yabancılaşma konusunu da insanın, ontolojik ve aksiyolojik boyutları üzerinden ele almamız yanlış bir değerlendirme olmayacaktır. Buradan hareketle, mesele- nin ikinci boyutunu şimdilik bir kenara bırakarak, çalışmamızı; İslâm düşüncesinde insanın ontolojik mahiyeti ve bunun maruz kaldığı yabancılaşma şekli üzerinden sürdüreceğiz.

İslâm'a göre Allah, insanı belirli bir ölçüye göre biçimlendirip, yarattıktan sonra ona, kendi ruhundan üfleyerek (32/Secde, 9; 15/Hicr, 29) varlık vermiştir. Bu sebeple insan, varlığını Allah'a

borçludur. Bir başka ifadeyle insanın şekli hüviyetinin yanı sıra, bunu hareketli kılan “nefha-i ilâhî” dediğimiz ruh veya manevî cevher, Allah’ın eseridir. İnsanın kutsal bir varlık olması da buradan gelmektedir. Fârâbî bu durumu şöyle ifade eder: "*Sen iki tözden meydana gelirsin. Bunlardan biri biçim ve surete sahiptir, nitelik ve niceliği vardır, hareketli ve sakin, yer kaplar ve bölünür. İkincisi ise, bu nitelikler bakımından birinciden ayrılır. Aklın kendisine ulaştığı, zihnin (vehm) ise uzaklaştığı özün gerçekliği konusunda birinciyle bir ortaklığı yoktur. Sen hem yaratılmış âleminden hem de buyruk âleminden öğeleri bir araya toplamışsın. Çünkü senin ruhun Rabbinin buyruğundan, bedeninin ise Rabbinin yaratmasındandır.*"¹⁵

Öyleyse insanın yapısal olarak, bir yanda ilâhî âleme bakan aşkın, diğer yanda ise dünya âlemiyle ilişki halinde olan içkin bir boyutu söz konusudur. Bu durum, insanın bir ulvî, bir de süflî bir ben veya benliği olduğu anlamına gelmektedir. (91/Şems, 7-8). Fakat insan, özüne uygun hakikî varlığını, yani insan olarak insan olma hüviyetini, ulvî veya ilâhî benliğinin, beşerî benliğe galip gelmesiyle birlikte kazanmaktadır. Böylece aşkınlığın içkinliği yenerek, ona galip gelmesiyle “insanlık”, diğer durumda ise “beşeriyet” ortaya çıkmaktadır. O halde Allah’a yaklaştıkça insanlığımız, ondan uzaklaştıkça ise beşerî yönümüz güç kazanmaktadır. Veya ifadeyi tersinden alacak olursak, insanlaştıkça Allah’a, beşerleştikçe ise dünyaya daha yakın hâle gelmekteyiz.¹⁶

İnsanın Allah ile olan ilişkisi bir öz veya mahiyet ilişkisi olduğuna göre, bu durum onun insanlaşp, insanlaşmadığının yanı sıra, yabancılaşma olgusu için de bir ölçü veya miyar haline gelmektedir. Zira insanın ilahî olana yakın olması, beşerî ben’i, insanî ben’e; onu

¹⁵ Fârâbî, “Fârâbî’nin İki Yapıtı”, çev. Mehmet Dağ, *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 14 (2003), 62; Fârâbî, *Fususü’l-Hikme ve Şerhuhü*, şerh: İsmail Hüseyini Şeneb Gazani (Tahran: y.y., 1381), 121-122; Nasîruddin Tûsi, *Ahlâk-ı Nasrî*, çev. Anar Gafarov, Zair Şükürov (İstanbul: Litera Yayıncılık, 2007), 26; Cavit Sunar, “İnsan Olma Yolu”, *AÜ İlahiyat Fak. Dergisi*, 24/1 (1981), 93.

¹⁶ İbrahim Çetintaş, *İslam Düşüncesinde Değerler Metafiziği* (Ankara: Elis Yayınları, 2014), 103; Hilmi Ziya Ülken, “Tarih Boyunca İnsan İdeali”, *İnsani Vatanseverlik* (İstanbul: Ülken Yayınları, 1998), 251-252.

da Mutlak Ben'e yaklaştırmak¹⁷, aksi durumda ise bu ilişki zayıflamakta veya tümüyle kopmaktadır ki insan burada özünden uzaklaşmaktadır. Allah'tan uzaklaşarak, dünyaya yakın olmak veya dünyevileşmek, insanı; özü veya mahiyeti üzerinden insanlığıyla birlikte, kendine yabancılaştırmaktadır.

Özsel olarak ayrışan bu tür insanları Allah, "yabancılaşan", "yozlaşan" ya da "yozan" kişiler olarak nitelendirmektedir. Bu anlamda Kur'an'da; " *Allah'ı unutup da, Allah'ın da kendilerini kendilerine unutturduğu kimseler gibi olmayın; onlar, ilâhî sınırları aşıp yozan kişilerdir.* (59/Haşr, 19) denilmektedir. İnsanın kendini unutmaması/unutturulması, özüyle ilişkisini koparması, bu da kendine yabancılaşması anlamına gelmektedir. Buna benzer bir başka ayet ise şöyledir: " *Hiçbir şeyi ortak koşmadan samimi bir şekilde Allah'a yöneliniz. Kim Allah'a ortak koşarsa, onun durumu, sanki gökten düşen ve kuşlar tarafından kapılıp kaçırılan ya da rüzgârın uzak bir yere savurduğu eşya gibidir.*" (22/Hac, 31). Burada vurgulanan metaforik göndermelerde de; insanın, Allah'ın dışında başka şeylere yönelerek, teslim veya tâbi olması, bir kayboluş ya da şeyleşme olarak nitelendirilmektedir. Öyleyse insanın böyle bir akıbetle sürüklenmesine, Allah ile olan ilişkisinin zayıflaması veya tümüyle kopmasının yol açtığını söyleyebiliriz.

Feurbach yukarıda yabancılaşmayı; insanın kendi varlığının bir kısmını Tanrı olarak yabancılaştırması, şeklinde tanımlamaktaydı. Ona göre içkin varlık, aşkın olanı var ederek, kendine yabancılaşmaktaydı. Tarihin geniş dönemlerinde, filozofun görüşlerini doğrular mahiyette insanların, hayatın hemen her alanında lütuf veya inayetler umarak kendi elleriyle putlar yapıp, manevî güçlerini aktardıktan sonra, itaat şuuru içerisinde, bunların önünde küçüldükleri manzaralar hayli fazladır. Burada, karşı tarafın azameti arttığı oranda insan eriyerek, onun karşısında hiçleşmektedir. Oysa insanı zelil duruma düşüren bu güç, insanın yabancılaşmış kendisi

¹⁷ Mehmet Aydın, *Din Felsefesi* (İzmir: İzmir İlahiyat Vakfı Yayınları, 2012), 171-172.

veya kendi gücünden başka bir şey değildir.

İşte bu yaklaşım, İslamiyet'in kökten reddettiği bir anlayıştır. Dahası, böyle bir durum İslâm açısından var oluşsal bir sorundur. Zira İslâm dininin ana gayelerinden birisi, geldiği dönemde, Mekke başta olmak üzere bütün Arap kültürüne hâkim olan putperestlik inancını ortadan kaldırıp, yerine tevhidi ikame etmektir. Bu anlamda İslâmiyet, putlar eliyle özüne yabancılaşmış olan insanı, kendisiyle yeniden buluşturup, insanî bütünlüğü sağlama amacı gütmektedir. Bu nedenle İslam'la birlikte, yabancılaşan insanın, İbn Sinâ'nın Ruh/Nefs Kasidesi'nde¹⁸ uzun uzadıya dokunaklı bir dille anlattığı gibi, tekrar özü veya ana yurduna dönmesi söz konusudur.

Fakat, İslam'ın tecrübe edildiği kimi kültürlerde zaman zaman bazı insanlar üzerine, beşeri sınırları aşan manevî güç yüklemelerini müteakip bunlar karşısında, ilahi varlığa gösterilmesi gereken itaat ya da kayıtsız şartsız teslimiyet gibi tavır veya tutumlar, putperestliği çağrıştıran manzaralara yol açabilmektedir. Burada insan, dinî gereksinimlerinden kaynaklanan doğal eksiklik veya açlığını tatmin etmek maksadıyla, inanma duygusuna dair var oluşsal özünü, üretilmiş/şişirilmiş bu kişi veya kişiliklere aktardıktan sonra, büyük bir umut veya beklenti içerisinde bunlar karşısında aciz duruma düşerek, derin bir özgüven eksikliği ya da hiçlik duygusu yaşamaktadır. İnsanın hissetmiş olduğu bu duygu; kendi eliyle, gönüllü olarak teslim etmiş olduğu özü karşısında ezilip, eriyerek, dönüşmüş bir yabancıнын duygusundan başka bir şey değildir.

Böylece yabancılaşan insan, bir yandan kendinden olurken, bir diğer yandan da gittiği yeni yer/durumun koşullarına uyum sağlamak zorunda kalmaktadır. Zira, ruhen ve zihnen mevcut zaman ve mekan değişerek, geride bırakılan eskinin yerini, yenisi almaktadır. Burada yabancılaşmaya maruz kalan insan ulaştığı yerde, kendi paradigmasıyla, kendisi olarak değil, karşı tarafın koşullarına tâbi olup, onun çizdiği sınırlar içerisinde, "o olarak" var olmak du-

¹⁸ İbn Ebi Usaybia, *Uyunu'l-enba fi tabakati'l etibba*, nşr. Nizâr Rıza (Beyrut: y.y., 1965), 446.

rumundadır. Bu anlamda yabancılaşma, bir yok oluş süreci olarak da değerlendirilebilir. Zira burada yabancı, fitrî veya ilâhî tabii dokusu tahrip olarak, bozulmuş ve bunun yerine daha başka bir doku veya yapıyı benimsemiş bir öteki olarak karşımıza çıkmaktadır.

Bu durum ilâhî varlıkla, insan arasındaki ilişkinin temelli kopması anlamına gelmektedir. Tabiatıyla, insanın burada, ilâhî alandan gelen verileri hakkıyla değerlendirip, bunlara mukabelede bulunma imkânı kalmamaktadır. Hâlbuki Allah'ın muradını anlamamızı mümkün kılacak, doğruluk değeri yüksek inanç, düşünce veya ameller, ilâhî tabii dokusunu muhafaza etmiş insanlar üzerinde hasıl olmaktadır. Çünkü salt ilâhî bir mahiyet olan din ile, nefhâ-i ilâhî olan insanın özü veya mahiyeti aynı kaynaktan gelmektedir. Yani bu iki alan arasında ilâhî âleme dayalı köksel akrabalıklar söz konusudur. Hal böyle olunca ilâhî olan, beşerî alana ulaştığı zaman kendi özüne uygun, akraba tabiat veya nitelikler üzerinde karşılık bulmakta ve böylece her iki alanın bir araya gelmesinden doğruluk değeri yüksek hakikatler hasıl olmaktadır. İşte bunun oluşması için insanın, ilâhî âleme açılan veya oranın izlerini taşıyan tabii dokusunu muhafaza etmesi şarttır. Fakat bu iz veya özgünlüğün kaybolduğu yapılar üzerinde, ilâhî varlıktan gelen iyilik, güzellik veya doğrulukların, kendi tabiatlarına uygun bir karşılık bulması güçleşmekte, hatta imkansız hale gelmektedir.¹⁹

Öyleyse ontolojik bir mahiyet olarak insanın yabancılaşması ilk olarak kendini, ilâhî varlığa karşı yalnızlaşmayla dışa vurmaktadır ki bu, meselenin bir boyutunu oluşturmaktadır. İlâhî tabii dokusu tahrip olarak, aşkın âlemlerle köksel irtibatı kopan böyle bir insanın dünyaya bakan yüzü veya benliği de sorunlu hale gelmektedir. Zira bu insanın, insanlık cevherini muhafaza eden ne salim bir tabiatı, ne merhamet taşıyan bir kalbi, ne de Akseki'nin "ilâhî bir mevhibe"²⁰ olarak nitelediği, hakka, hakikate ses veren bir vicdanı

¹⁹ İbrahim Çetintaş, *İslam Kültüründe Kurucu Paradigmanın Değişimi* (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2020), 109-110.

²⁰ Ahmet Hamdi Akseki, *Ahlâk İlmi ve İslâm Ahlâkı*, sad. Ali Arslan Aydın (Ankara:

olacaktır. Kur'an'ın ifadesiyle, kalben veya ruhen taştan beter kas-katı kesilen böyle bir insanın (2/Bakar, 74) dünya alemindeki istikameti de, ilâhî varlığın birer izdüşümü olan iyi, güzel veya doğru olanın yanında yer almak değil, kendi tabiatıyla muvafık alanlara yönelmek olacaktır. Zira mislin, misline yönelimi, eşyanın/varlığın tabiatı gereğidir.²¹ Haliyle bu tür insanların dünya alemindeki görünürlülüğü de, kendi misline uygun yapı, alan veya niteliklere mütemayil/yönelmek olacaktır.

Bu anlamda, "*Kötü kimsenin talihsizliklerinden biri de kendi özünden kaçmasıdır.*" diyen İbn Miskeveyh, yabancılaşmaya maruz kalmış olan insanların içine düştüğü kaotik halleri²² şöyle ifade eder: "*Çünkü özü kötü, bozuk ve acı çekmektedir, fenalığa meyli çoktur. Düşüp kalkmak için kendisi gibi veya kendisinden daha kötü durumda olanları arar. Kendine benzediği için onunla düşüp kalkmaktan bir süre rahatlık ve huzur duyar. Biraz sonra da pişman olur, yıkımı ve bozulması artar. Böylece acı duyarak arkadaşından kaçır. O, özü dahil, kendisini seven ve kendisine öğüt veren hiç bir kimse bulamaz.*"²³

Demek ki nefha-i ilâhînin yabancılaşmasıyla insan, ilâhî varlık nazarında maruz kaldığı yalnızlığın bir benzerini beşerî alanda da tecrübe etmektedir. Yabancılaşan insan böylece, meselenin her iki boyutuyla da ilâhî, tabii düzenin dışında kalmaktadır. Buna, insanın var oluşsal yalnızlığı da denilebilir. Ve insan için asıl sorun, yaptığı ferdî hatalar bir yana, özüne karşı yabancılaşarak, ontolojik olarak tümüyle Allah'ın inayet ve ihsanının yanı sıra, insanlık cevherinden de mahrum kalmasıdır. İslâm dini açısından iflahî mümkün olmayan temel sorun budur. Bu nedenle filozoflar, din adamları, psikologlar, sosyologlar ve devlet adamları başta olmak üzere, konuyla ilgili düşünce ve eylem üreten herkesin evveleminde üzerine

Nur Yayınları), 106-107.

²¹ Gazâlî, *İhyâu ulûmi'd-dîn* (Beyrût: Dâru'l-Mârifet, 1982), 1/306.

²² Rahel Jaeggi, *Alienation* (Columbia University Press 2014), 43-44.

²³ İbn Miskeveyh, *Ahlak Eğitimi (Tehzibu'l-Ahlâk)*, çev. Abdülkadir Şener- İsmet Kayaoğlu- Cihat Tunç (İstanbul: Büyüyenay Yayınları, 2013), 171-172.

düşünmesi gereken asıl sorun, yabancılaşmış olan insanın, ait olduğu köklerle irtibatını yeniden kurarak, içinde bulunduğu dramatik yalnızlığa son vermek olmalıdır.

Sonuç

İslâm'a göre Allah, insanı, kendi ruhundan üfleyerek yaratmıştır. Bu nedenle insanın mahiyeti, nefha-i ilahi olup bu durum, Allah ile insan arasında özsel bir ilişkinin var olduğunu göstermektedir. Haliyle bu ilişkinin zayıflaması veya tümüyle kopması, insanın özünden uzaklaşması ya da özüne karşı yabancılaşması anlamına gelmektedir. Bu durumda Müslüman'ın, Allah ile olan ilişkisi yabancılaşma olgusu için bir ölçü haline gelmektedir. Çünkü Allah'tan uzaklaşarak, başka şeylere yakın olmak ya da dünyevileşmek, insanı; özü veya mahiyetine karşı yabancılaştırmaktadır.

İnsanın maruz kaldığı yabancılaşma olgusu ise düşünce, tasavvur, tahayyül veya inanç gibi pek çok alan üzerinden kendini dışa vurabilmektedir. Burada özellikle, insan için var oluşsal bir gereksinim olan inanç duygusunun tatmini üzerinde ortaya çıkan yabancılaşma şekli dikkat çekicidir. İslâm'ın geldiği ortamın kültürel dil, doku ve anlamını da dikkate alacak olursak, insanların inayet veya ihsan umudu içerisinde, kendi elleriyle yaptıkları şeylere özyerlerini vererek, önlerinde eğildikleri veya tapındıkları manzaralar, bu yabancılaşma şeklinin tipik bir örneğini oluşturmaktadır. Ancak bu anlayış veya inancı kökten reddeden İslâm dini, insanları, bundan kurtararak, tekrar özüne döndürmek veya özgürleştirmek istemektedir. Bu nedenle Müslüman için öteki şeylerden yüz çevirerek Allah'a yönelmek, itikadî bir zorunluluk olmanın yanı sıra ekzistansiyel bir özgürlük veya özgürleşme anlamı taşımaktadır.

Bununla birlikte İslâm'ın somut hakikatlere dönüştüğü kimi kültürler üzerinde zaman içerisinde, dinin geliş maksadına muhalif biçimde, yabancılaşma olgusunun yön değiştirerek, mevcudiyetini aynıyla muhafaza ettiği durumlarla karşılaşmak da mümkün olabilmektedir. Buna göre İslâm'ın tecrübe edildiği bazı iklimlerde, insanlar üzerine, beşeri sınırları aşan manevî yüklemeler karşısında ortaya çıkan kayıtsız şartsız itaat ya da teslimiyet hali gibi durum-

lar, tam da İslâm'ın ortadan kaldırmayı amaçladığı tavır ve tutumlara denk düşmektedir. Böylece insanları özgürleştirerek, İslâm'ın ortadan kaldırdığı yabancılaşma olgusu, şekil değiştirerek, tarihsel süreçte yeniden belirecektir.

Ancak ister putlara, isterse putlaştırılmış insanlara tapmak şeklinde olsun yabancılaşan insanın, ilahî alandan gelen verileri hakkıyla anlayıp, bunun üzerinden sağlıklı pratikler üretme imkanı ortadan kalkmaktadır. Zira salt ilâhî bir mahiyet olan din ile, nefhâ-i ilâhî olan insanın özü veya mahiyeti arasında ilâhî âleme dayalı köksel akrabalıklar söz konusu olup, yabancılaşmayla birlikte bu ilişki kopmaktadır. Böylece ontolojik yabancılaşma, insanı yalnızlığa sürüklemektedir. Bu nedenle filozof, din adamı, psikolog, sosyolog veya siyaset bilimciler başta olmak üzere, konuyla ilgili düşünce ve eylem üreten herkesin öncelikli olarak üzerine düşen sorumluluk, yabancılaşmış olan insanın, ait olduğu köklerle irtibatını yeniden kurarak, içinde bulunduğu dramatik yalnızlığa çözüm bulmak veya son vermek olmalıdır.

Kaynakça

- Akseki, Ahmet Hamdi. *Ahlâk İlmi ve İslâm Ahlâkı*. sad. Ali Arslan Aydın. Ankara: Nur Yayınları, ts.
- Aydın, Mehmet. *Din Felsefesi*. İzmir: İzmir İlahiyat Vakfı Yayınları, 2012.
- Bell, Daniel. "The Scholar Cornered: Sociodicy: A Guide to Modern Usage". *The American Scholar* 35/4 (1966): 696-714.
- Cevizci, Ahmet. *Felsefe Terimleri Sözlüğü*. İstanbul: Paradigma Yayınları, 2000.
- Çetintaş, İbrahim. *İslam Düşüncesinde Değerler Metafiziği*. Ankara: Elis Yayınları, 2014.
- Çetintaş, İbrahim. *İslam Kültüründe Kurucu Paradigmanın Değişimi*. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2020.
- Fârâbî. "Fârâbî'nin İki Yapıtı". çev. Mehmet Dağ. *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 14 (2003), 17-87.
- Fârâbî. *Fususü'l-Hikme ve Şerhuhü*. şerh. İsmail Hüseyini Şeneb Gazani. Tahran: b.y., 1381.

- Gazâli. *İhyâu ulûmi'd-dîn*. I. Cilt. Beyrût: Dâru'l-Mârife, 1982.
- İbn Miskeveyh. *Ahlak Eğitimi (Tehzîbu'l-Ahlâk)*. çev. Abdülkadir Şener- İsmet Kayaoğlu- Cihat Tunç. İstanbul: Büyüyenay Yayınları, 2013.
- İbn Ebi Usaybia. *Uyunu'l-enba fî tabakati'l etibba*. nşr. Nizâr Rıza. Beyrut: b.y., ts.
- Jaeggi, Rahel. *Alienation*. New York: Columbia University Press, 2014.
- McQuail, Josephine A. "Alienation in Aldous Huxley's Brave New World". *Bloom's Literary Themes: Alienation*. ed. Blake Hobby. 31-39. New York: Infobase Publishing, 2009.
- Özbudun, Sibel & Demirer, Temel. "Yabancılaşma". *Yabancılaşma Ve...* Ankara: Ütopya Yayınevi, 2008.
- Petrović, Gajo. "Alienation". *Encyclopedia of Philosophy*. ed. Donald M. Borchert vd. 9/120-127. USA: Macmillan Reference, 2006.
- Schact, Richard. *Alienation*. New York: Doubleday & Company, 1970.
- Schmitt, Richard. *Alienation and Freedom*. Colorado: Westview Press, 2003.
- Seeman, Melvin. "On the meaning of alienation". *American Sociological Association* 24/6 (Aralık 1959), 783-791.
- Sunar, Cavit. "İnsan Olma Yolu". *AÜ İlahiyat Fak. Dergisi* 24/1 (1981), 93-126.
- Tatar, Burhanettin. "Yabancılaşma Sorununun Kısa Bir Öyküsü". *Diyanet Aylık Dergisi* 148/4 (Nisan 2003), 22-24.
- Tûsi, Nasîruddin. *Ahlâk-ı Nasiri*. çev. Anar Gafarov, Zair Şükürov, İstanbul: Litera Yayıncılık, 2007.
- Ülken, Hilmi Ziya. "Tarih Boyunca İnsan İdeali". *İnsani Vatanseverlik*. İstanbul: Ülken Yayınları, 1998.
- Wood, Allen William. "Alienation". *the shorter routledge encyclopedia of Philosophy*. ed. Edward Craig. London: Taylor & Francis Group, 2005.

Ontological Alienation in Islamic Thought

Summary

Alienation can be expressed as a transition from a known, familiar, natural situation to another unknown state or area. With alienation, a person is subjected to a spiritual or mental change of his/her nature or quality. For this reason, the alienated person feels himself as "the other" who has moved away from the world he is accustomed to. Because, in this point, the time and place built by man change and the mental and spiritual paradigm that expresses the old becomes different completely. Thus, the ontological ground for time and space is changing and the environment is replaced by the founding paradigm in the center. Naturally, this situation eliminates the position of human being, making it an object or a thing.

The phenomenon of alienation can be the subject of all fields from its reflections in daily life to the philosophical or religious sciences. We can give an example of alienation in a philosophical thought dimension; identifying with the word "reification", transferring the relations and actions of human to the qualities or actions of things that are beyond the control of himself, managed by them, in another dimension; this alienation means self-alienation or it makes him/herself, self-alienation.

As for the issue of alienation that emerges in the tradition of Islamic thought, the phenomenon of alienation comes up as an important problem here, as in the historical dimension of the subject, especially in religious, moral and artistic issues. However, it is possible to evaluate all forms of alienation, regardless of their types, on the two basic dimensions of the human who is at the center of this problem. The first dimension is ontological and it is about human's existential essence or his identity; the other is the axiological dimension related to human actions. In the first dimension of the issue we find the essence of human, in the other; there is work, power or actions arising there. In this study, we want to focus on the ontological alienation of human in Islamic thought,

leaving aside the second one of the issue.

When we look at Islamic Religion or its historical projections, it will be understood that man's relationship with God is a relationship of essence or quiddity. This situation is becoming a measure for the phenomenon of alienation as well as whether it is humanized or not. Because the relationship of human with God will bring him closer to the divine, and otherwise he will move him away from him. Being away from God will alienate human from his/her essence or quiddity.

Ontologically, the alien first manifests himself with the isolation against the divine being, which constitutes the first dimension of the matter. The human whose divine natural tissue is degraded becomes problematic for the world life as well. Because this person will have neither a safe nature and a compassionate heart nor a conscience that will give voice to the truth that protects the humanity. The alienated person thus remains outside the divine, natural order in both aspects of the matter. It is also possible to evaluate this as the existential loneliness of human. Moreover, the real problem for man is that, besides his personal mistakes, he is alienated against his essence and he is totally deprived of the ore of humanity as well as God's grace and benevolence. For this reason, the primary responsibility of all those who produce thoughts and actions on the subject, primarily the responsibility of philosopher, cleric, psychologist, sociologist or political scientists, is to reconstruct the contact of the alienated person with the roots to which he belongs and to find a solution to the dramatic loneliness.

Keywords: Islamic Philosophy, alienation, human, Islamic thought, ontological alienation, axiological alienation.